

Vissza a praxishoz

Vajda Mihály: *Válogatott művei – Fiatalkori írások* (sorozatszerkesztő: Sümegi István). Kalligram Kiadó, Pozsony, 2013. 766 oldal, 3800 Ft.

Súlyra, oldalszámra is elég erős pályakezdésre utal a Vajda Mihály fiatalkori írásait tartalmazó kötet, melybe három monográfiát és néhány kisebb írást válogatott be a szerkesztő, Sümegi István. Nem csak ezen könyv esetében kényes kérdés a válogatás szempontjait firtatni, hanem általában is fontos szempont, hogy mely írások kerülnek bele egy kötetbe, és melyek nem. Jelen esetben világos volt, hogy a két Husserl-monográfia és *A fasizmusról* című hosszabb tanulmány semmiképpen nem hagyhatók ki. Kevésbé egyértelmű azonban, hogy az utóbbi íráshoz a különböző kiadások során írt bevezetők miért maradtak el. Oldalszámban nem növelték volna jelentősen a kötet terjedelmét, viszont elég fontos információkat szolgáltatnak volna arról, hogy a szövegek szerzője hogyan viszonyult a saját írásához az első és a második kiadás idején. Az első, angol megjelenéshez és 1995-ös magyar kiadáshoz írt előszavak teljesen másfajta gondolkodásmódot tükröznek, mint amivel akár ebben, akár a Husserl-írásokban találkozunk, ám pontosan azért lett volna izgalmas és tanulságos egymás mellett olvasni őket. Négy kisebb (a „kisebb” jelen esetben nagyjából szakdolgozatnyi terjedelmet jelent) tanulmány található még a kötetben, fenomenológiai, társadalomfilozófiai, filozófiatörténeti témákban, valamint egy rövidke *Szerkesztői utószó* a könyv végén.

Nem tudhatni, hogy vajon pusztán szerénységből lett ilyen rövid az utószó, vagy más okai vannak. Az azonban bizonyos, hogy az egyszeri olvasónak vagy nagyon tájékozottnak kell lennie Vajda Mihály életművében, vagy pedig elég kíváncsinak ahhoz, hogy utánanézzon könyvtárban vagy az interneten azoknak az adatoknak, melyek a megértés szempontjából feltétlenül szükségesek. Életműkiadásokat – még akkor is, ha azok nem teljesek – általában egy alaposabb, értelmező tanulmány kíséri, mely támpontot nyújt az olvasónak a művek keletkezési körülményeivel kapcsolatban. Ezek nem minden esetben relevánsak, ám meglátásom szerint ez éppen olyan eset, amikor azok. Azért is jó lett volna többet megtudni a két Husserl-könyvről, mert ezek voltak az első nagyobb lélegzetű, magyar nyelvű Husserl-értelmezések, monográfiák – *A mítosz és ráció határán* 1969-ben, a *Zárójelbe tett tudomány* pedig 1968-ban jelent meg eredetileg - amelyekből a magyar olvasók a német fenomenológia alapító atyja felől tájékozódhattak. S ez azért is kommentárt igényel, mert Magyarországon az 1960-as évek végén egészen másfajta szellemi konstellációk uralkodtak, mint a világ boldogabb részein. Sajátos helyzet ugyanis egy olyan közegben írni a fenomenológiáról, ahol a hivatalos doktrína szerint Husserl a polgári filozófia egyik képviselője, aki érdekes ugyan a maga módján, de a marxi tanok szellemében mégis egy meghaladandó. És egészen különleges teljesítmény úgy írni Husserlről, hogy az értelmezésben nagy szerepet kap ugyan a Marx felől érkező kritika, a korszakra jellemző terminológia, ám ez nem nyomja agyon a szöveget, hanem önálló filozófiai gondolatmenet születik.

S érdemes lett volna legalább pár sorban utalni a fasizmus-tanulmány sorsára is, mely magyar nyelven csak 1995-ben jelent meg egyben. Folyóiratokban ugyan napvilágot látott egy-egy darabja, de (ahogyan Vajda maga írja az 1995-ös *Elő-utószóban*) „újszülött korában mindjárt botrányt kavart”, így a teljes, könyv formátumú kiadást nem engedélyezte a korabeli kultúrpolitika. Megjelent azonban angolul és németül, némi visszhangja is lett. A hetvenes évek elején történt mindez, s az adott időszaknak egy másik jelentős kultúrpolitikai eseménye is ekkoriban zajlott: az 1973-as filozófus-per (melyre a szerkesztő is utal, ám a jelentőségére nem derül fény). Úgy gondolom, ez sem elhanyagolható jelentőségű a Vajda-*œuvre*-ön belül – s egyáltalán a magyar filozófia történetén belül az a tény, hogy a magyar filozófusokat időről

időre jónak látja az aktuálisan regnáló hatalom (politikai hovatartozástól függetlenül) meghurcolni, perbe fogni. A fasizmus-tanulmány volt az utolsó írás, amelyből egy rész Vajda tizenöt éves szilenciuma előtt még megjelentetett, ám az is „csak” a *Történelmi Szemle* szerkesztője, Laczkó Miklós makacsságának köszönhetően. Aztán hosszú, hosszú csönd, emigrációs évek, s legközelebb csak 1989-ben jelenhetett meg könyve magyar nyelven (közben angolul és olaszul kiadták egy-egy művét). A kötetben olvasható írások tehát egy jól körülhatárolható korszakot, stílust és gondolkodásmódot jelölnek Vajda filozófiai pályáján, melyek egy csöppet sem voltak függetlenek attól a kulturális-politikai közegtől, melyben megszülettek.

A kötet első blokkja a *Marxizmus és praxisfilozófia* címet viseli, s három klasszikus tanulmányt tartalmaz. Klasszikusak a szónak abban az értelmében, hogy tökéletesen kielégítik a filozófiai értekezések minden kritériumát: vagyis nagyon tudományosak, de (ahogyan a mai Vajda szokta mondani) elég unalmasak. Hasonló problémákat boncolgatnak hasonló módon, mint azon írások ezrei, melyekkel a tudományos filozófiai folyóiratokat töltik meg. Az *evidencia problémája* című tanulmány filozófiatörténeti kontextusban fejtegeti, hogy mit is tarthatunk ismereteink igazsága kritériumának. Az írás érdekessége abban rejlik, hogy Vajda több perspektívát is bevon: a husserli fenomenológiát, a híres Carnap-cikket az empirizmus két dogmájáról, a pszichológiát, stb., a megoldást azonban mindezeket túl a társadalmi praxisban látja. Vagyis itt is megjelenik az a belátás, mely Vajda gondolkodásában talán konstans elemnek is tekinthető, hogy minden filozófiai problémának, legyenek akár mégoly absztraktak is, a mindenkori praxisban és tapasztalatban van tétje. Tét nélkül pedig nincs filozófia csak szórszálhasogató skolasztika, műveljék bármily elmeéllel. S ez kitűnik a Márkus Györggyel közösen írt, tanulmány-méretűvé duzzadt kritikából is, mely Sándor Pál Hegel- és Schelling-cikkeinek a német idealizmusról tett állításait cáfolja. Az olvasónak rögvést az az érzése, hogy itt az ágyúval a verébre lövésnek az esete forog fenn, hiszen ki emlékszik ma már arra, hogy mi volt Sándor Pál véleménye bármiről is? A másik oldalon azonban Márkus és Vajda megközelítésének is vannak ma már meglehetősen gyanakvással kezelt szempontjai, például a filozófiai-ideológiai rendszerek közötti értékhierarchia gondolata. Ebből a blokkból a harmadik írás tűnik a legérdekesebbnek, az *Objektív természetkép és társadalmi praxis*, melyet Vajda rögtön azzal kezd, hogy „a marxizmus a gyakorlat filozófiája” (127), vagyis a tudomány kérdései is gyakorlati szempontból érdeklik.

A hatvanas-hetvenes években a fenomenológia értelmezésében, utóéletében az egyik legnagyobb szerepet játszó filozófiai hagyomány a marxizmus volt. Ennek szellemében a fenomenológiának feltett fő kérdés a filozófiai és társadalmi praxis lehetőségeire irányult, melyhez maga a fenomenológia meglehetősen ambivalens módon viszonyult. Egyrészt lehetővé tette, hogy a filozófián belül az ilyen kérdéseknek létjogosultságuk, adott esetben perdöntő jelentőségük legyen, másrészt azonban Husserl újra és újra visszavonult a teória sündisznóállásaiba, és egy érdekmentes, időtlen szubjektivitásra apellált. Mindezek szellemében Vajda is a praxis nézőpontja felől faggatja a fenomenológiát, az 1968-ban megjelent könyvben pedig kifejezetten tudományelméleti kérdéseket vizsgál a husserli válságdiagnózisra reflektálva. Sem ebben sem pedig a másik Husserl-elemzésben nem azért foglalkozik a német filozófussal, hogy játszi könnyedséggel bebizonyítsa, miért tarthatatlan a fenomenológia víziója a világról, hanem nagyon is komolyan veszi mint a huszadik század egyik legmeghatározóbb filozófusát, s ezért gondolja végig nagyon alaposan, pontról pontra a fenomenológia főbb téziseit – méghozzá a releváns kortárs értelmezések bevonásával.

A *Zárójelbe tett tudomány* címéből is következően a husserli tudományfelfogás lehetőségeit latolgatja. Vajda már a könyv elején leszögezi, hogy esélyt ugyan nem lát rá, hogy a Husserl által vázolt világ- és tudománykép bármit is tudjon kezdeni kora válságával, viszont az izgalmas probléma talán éppen az, hogy a nyilvánvaló filozófiai és morális elkötelezettség ellenére miért és hogyan nem tud választ adni a kor legégetőbb kérdéseire,

életproblémáira. Ennek legnagyobb akadályá Vajda szerint az, hogy „Husserlnél *a praktikus beállítottságon belül mindig is a beállítottság az elsődleges, s sohasem a praxis*” (163). Vagyis a szellemet, a tudatot nem az ember társadalmi létmódjának mozzanataként vizsgálja, hanem önálló entitásként, és a tudati szférából vezet le minden objektivitást, a természetet is. A világot zárójelbe tesszük, így a tudatban esik egybe a megjelenő és a létező, így a valóság mint olyan elérhetetlen marad a számunkra, és a tudati szférából konstruáljuk újra a valóságot.

Husserl válságdiagnózisa a múlt század harmincas éveiből úgy hangzik, hogy válságban van az egész európai életvilág, és ennek egyik fő oka az, hogy a tudományoknak nincs többé eleven kapcsolatuk azzal a valósággal, amelyből származnak, s amelyben az lenne a küldetésük, hogy megoldást nyújtsanak az európai emberiség gondjaira; az „eltévelyedett racionalizmusban” látja Európa legnagyobb problémáját. Ezt Vajda így kommentálja: „ahhoz [...], hogy valaki a harmincas évek közepén – zsidó lévén, személyesen is kiteve a fasizmus üldözéseinek – a fasizmus hatalomra kerülését és szörnyűségeit egyetlen okra – az európai szellemi-tudományos fejlődés „hibás tendenciáira” – vezesse vissza, igazi „német professzornak” kell lennie” (189). Márpedig Husserl igazi „német professzor” volt, aki csak olykor-olykor, hűvös távolságtartással reagált a körülötte megőrült világra, és ennek a maga módján ellenszegülve egy olyan új tudományt próbált kidolgozni, amely továbbra is kompatibilis az idealista világgal. Ez az idealizmus pedig megakadályozza azt, hogy megismerhessük „az ember tárgyi tevékenysége, termelő gyakorlata és tudományos tevékenysége közötti tényleges kapcsolatot” (224), így a „husserli fenomenológia utolsó korszakában a hegeli fenomenológia karikatúrája lett” (259).

A *Mítosz és ráció határán* című, egy évvel később kiadott Husserl-könyv szintén a fenomenológia problémáival foglalkozik, ám nem kifejezetten a tudományelmélet kérdéseire koncentrálva, hanem klasszikus monográfia, mely alaposan elemzi Husserl műveit, azok kapcsolatát a kortársi filozófiával, filozófiatörténeti előzményeit, hatásait. Vajda ebben a könyvben mintegy „leleplezi” a fenomenológiát; Schelert elemelve jut arra a következtetésre, hogy a fenomenológia redukció lényege voltaképpen a realitásmomentum megszüntetése. Az ember lényege pedig pontosan ebben a momentumban lenne, melyben végre le tudja győzni evilágiságát, nemet tud mondani a valóságra. Vajda szerint azonban ez nem más, mint az élet megtagadása, egy üres nem. Husserl ezzel szemben nem tudta elfogadni a semmibe vetett ember vízióját. A konklúzió: „ha egyetlen olyan gondolata sem lenne, amelyet közvetlenül elfogadhatunk, Husserlt akkor is nagy gondolkodónak kell tekintenünk: a polgári filozófia nagy tradícióinak megmentésére, a „IX. szimfónia” megmentésére törekedett” (610).

A *fasizmusról* című „politikai-szociológia tanulmány” egészen más irányt vesz, mint az eddigi teoretikus, filozófiatörténeti írások. Igaz, a tárgy más, ám a szemlélet hasonló: Vajdát az ontológiai-episztemológiai kérdések kapcsán is rendre a praxis kérdései izgatják, vagyis az, hogy az elvont filozófiai okfejtéseknek mi a kapcsolatuk a konkrét, társadalmi cselekvés lehetőségeivel. A fasizmust pedig egy igen konkrét társadalmi-gyakorlati problémaként veszi szemügyre és próbál magyarázatot találni rá. Mindeközben nem téveszti szem elől, hogy a fasizmus egészen más társadalmi-gazdasági körülmények között jelentkezett Olaszországban és Németországban, ám a Magyarországon és a Spanyolországban berendezkedett rendszer nem volt fasiszta diktatúra, noha egyes elvek, módszerek sem a Horthy-, sem pedig a Franco-rendszertől nem voltak idegenek. Vajda folyamatosan hangsúlyozza, hogy a fasiszta diktatúra meghatározó jegye az, hogy tömegmozgalmakból nőtt ki, melynek bázisa a kispolgárság. A fasiszta ideológia tagadja a szabadság- és egyenlőségeszményt, és a nemzeti-faji ideológiára támaszkodva próbálja kielégíteni saját népének partikuláris igényeit más népek rovására. A fasisztoid karakter teljesen aláveti magát a közösségnek, azonosul igényeivel, sikertelenségéért pedig más csoportokat tesz felelőssé. Saját magához és közösségéhez reflektálatlanul viszonyul, és „legradikálisabb lázadása is mindig a múlt felé fordul” (660). Vajda sok szempontból elemzi

a fasizmust; történelmi, gazdasági és politikai jelenségként, lelki beállítottságként, ideológiaként, viszonyba állítva a marxizmussal és a liberalizmussal. A szöveg ma is meglehetősen tanulságos olvasmány, kiváltképp, ha hozzáolvassuk az 1995-ös *Elő-utószót* is. „Ami a kelet-európai fasiszta veszélyt illeti, nem lennék biztos benne, hogy egyesek csak rémképeket látnak: a kelet-európai társadalmak totális kiűttalansága, azaz az alulról jövő kezdeményezésekre épülő társadalom kiépítésének teljes reménytelensége, a mai politikai hatalom kétségbeejtő erőtlensége, a rablóbandáknak az utcát félelemben tartó uralma szinte kiált egy olyan megoldásért, ahol egy széles tömegtámogatásra épülő, erős, az erőszakoskodástól vissza nem riadó központi hatalom megrendszabályozza az egészet, azt sem engedve meg, hogy az éhes és kétségbeesett alsó rétegek megakadályozzák a legalizált – de kontroll alatt tartott – rablást” (Vajda Mihály: *A fasizmusról*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995, 16-17).

Vajda Mihály fiatalkori írásai sem teoretikus, sem pedig gyakorlati szempontból nem veszítettek aktualitásukból, hiszen olyan kérdésekkel foglalkoznak, melyek ma is égető életproblémák. A filozófia Vajdánál praxis, a praxisnak pedig tétje van.